

Құлманов С. Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде қолданылу ерекшеліктері (қазақ, түрік, әзербайжан және өзбек тілдерінің материалдары негізінде) // «Терминжасам қағидаттары және ұлттық терминология мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары. –Астана, 2018. –47-53-бб.

ӘЖК 811.512.122'322.3

**ШЕТТІЛДІК ТЕРМИНДЕРДІҢ
ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**
(қазақ, түрік, әзербайжан және өзбек
тілдерінің материалдары негізінде)

С.Қ. Құлманов

k.k.sarsen@mail.ru

*А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты
Терминология бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері,
филол.ғ.к., доцент*

Аңдатпа

Мақалада шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде қолданылуы ерекшеліктері шартты түрде төмендегідей топтарға бөлінеді: түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуы; түркі тілдерінің төл сөздерімен аударылуы; түркі тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімделуі; түркі тілдерінің өзіндік формаларымен түрленуі.

Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде қолданылу ерекшеліктері төмендегіше тұжырымдалады:

- шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі жазылуын сақтап қолданылуын негізінен экстралингвистикалық жайттармен (саяси, экономикалық байланыстар) түсіндіруге болады;

- шеттілдік терминдерге балама ретінде өз тілінің сөздік қорын қолдану және өз тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімдеп қолдану түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал өзбек және қазақ тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен;

- шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің өзіндік формаларымен (зат есім, етістік, сын есім) түрленуі бірдей деңгейде.

Тірек сөздер: түркі тілдері, шеттілдік терминдер, терминжасам тәсілдері, сөздік қор, фонетика-морфологиялық ерекшеліктер.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ ТЕРМИНОВ В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

(на основе материалов
казахского, турецкого, азербайджанского и узбекского языков)

С.К. Кулманов

k.k.sarsen@mail.ru

Ведущий научный сотрудник отдела Терминологии

Института языкознания им.

А. Байтурсынулы, к.ф.н, доцент

Аннотация

В данной статье все термины иноязычного происхождения по способам использования в тюркских языках условно подразделены на следующие группы: использование с сохранением формы языка-источника либо языка-посредника; передача иноязычных терминов посредством исконных слов; использование терминов в соответствии с фонеморфологическими особенностями тюркских языков; собственное формообразование тюркских языков.

Основные особенности использования иноязычных терминов в тюркских языках:

- неизменное использование иноязычных терминов в тюркских языках, как в языке-источнике либо языке-посреднике объясняются экстралингвистическими факторами (политические, экономические и т.д.);

- процент соотношения использования иноязычных терминов, созданных на базе родного языка или в виде адаптации исконным фонеморфологическим особенностям более превалирует в турецком языке, далее идет азербайджанский язык, узбекский и казахский языки более склонны неизменному заимствованию, как в языке-источнике либо в языке-посреднике;

- собственное формообразование (существительное, глагол, имя прилагательное) иноязычных терминов на базе родного языке во всех тюркских языках представлено одинаково.

Ключевые слова: тюркские языки, иноязычные термины, способы терминообразования, словарный фонд, фонетико-морфологические особенности.

FEATURES OF FUNCTIONING FOREIGN LANGUAGE TERMS IN TURKIC LANGUAGES

(on the basis of materials from
Kazakh, Turkish, Azerbaijani and Uzbek languages)

S.K. Kulmanov

k.k.sarsen@mail.ru

Leading Researcher of the Department of Terminology of the Institute of Linguistics named after A. Baytursynov, candidate of philology, Associate Professor

Annotation

In this article, all terms of foreign origin by methods of use in Turkic languages are conditionally divided into the following groups: use with preservation of the form of the source language or the intermediate language; the transfer of foreign words using ancestral words; use of terms in accordance with the morphological features of the Turkic languages; own form of Turkic languages.

The main features of the use of foreign language terms in Turkic languages:

- the invariable use of foreign-language terms in Turkic languages, as in the source language or the mediator language, are explained by extralinguistic factors (political, economic, etc.);

- the percentage of the ratio of the use of foreign-language terms created on the basis of the native language or in the form of adaptation to the original phonomorphological features is more prevalent in the Turkish language, followed by the Azerbaijani language, Uzbek and Kazakh languages are more likely to be borrowed, either in the source language or in the intermediate language;

- own form (noun, verb, adjective) of foreign-language terms based on the native language in all Turkic languages is represented equally

Keywords: turkic languages, foreign terms, ways of term formation, dictionary fund, phonetic-morphological features.

Кіріспе

Әлемдегі кез келген тілдің шет тілдерінен сөз қабылдайтындығы және мұндай кірме сөздер қабылдаушы тілдің фонемологиялық бейімделуіне байланысты екі топқа бөлінетіндігі белгілі: 1) түпнұсқа тілде немесе аралық (делдал) тілде қалай жазылса, солай жазылатын (айтылатын) сөздер; 2) фонетика-морфологиялық бейнесін өзгертіп, қабылдаушы тілдің заңдылығына икемделген сөздер. Басқа тілден сөз қабылдау мәселесін қарастыра келе, А.А. Реформатский: «Кірме сөздердің ішінен, ең алдымен, «игерілген» (усвоенные), «меңгерілген» (освоенные) және «игерілген» (усвоенные), алайда «меңгерілмеген» (не освоенные) сөздерді ажырата білу керек» [1, 140] деген тұжырым жасайды.

Негізгі бөлім

Қазақ тілінің қазіргі қолданыстағы орфографиясында кірме сөздерге қатысты екі түрлі қағидат қолданылады: 1) қазақтың төл сөздері мен араб-парсы тілдерінен енген кірме сөздер қазақ тілінің заңдылығы бойынша жазылады (айтылады); 2) шет тілдерінен орыс тілі арқылы еніп жатқан сөздер осы тілдің орфографиясы негізінде жазылып (айтылып) келеді. Осыған байланысты әліге дейін а) кірме сөздердің барлығын (оның ішінде терминдерді де) қазақ тілінің заңдылығы бойынша жазу керек және ә) кірме сөздер орыс орфографиясымен жазылуы керек деген кереғар көзқарас бар.

Өкініштігі сол, қазіргі түркі тілдерінің көбінде екінші қағидат басымдық алып келеді.

Бұрынғы Кеңес одағының құрамында болып, тәуелсіздік алған бірқатар түркітілдес мемлекеттер әліпбиін латын қарпіне ауыстырғаны белгілі. Алайда ол тілдердің терминологиясында шет тілдерінен енген терминдерді транслитерациялау және транскрипциялау мәселесі толық шешілді деп айта алмаймыз. Бұл мәселе қазіргі түркі тілдерінің барлығында бар десек қателеспейміз.

Түрік әдеби тіліне енген ғылым мен техникаға қатысты кірме терминдердің көпшілігі өзгеріссіз алынады. Өйткені олар, әдетте, «ұғымдардың бастапқы атауларын» білдіреді. Соңғы жылдары интеграциялану мен жаһандану процесіне байланысты кірме сөздер түрік тілінде еуропа тілдерінен көптеп енуде, дәлірек айтсақ, олардың негізін латын және итальян тілдерінің сөздері құрайды [2, 15].

Түрік тіліне шет тілдерінен енген терминдер негізінен төмендегіше жіктеледі: 1) ғылым мен техника саласының терминдері: а) медицина саласының терминдері: *stres (stress)* – *стресс*; *epikriz (epicrisis)* – *эпикриз*; *liposuction (liposuction)* – *липосакция*; ә) компьютер терминдері: *bit (bit)* – *бит*; *cobol (Cobol)* – *Кобол*; *çet (chat)* – *чат*; *hekir (haker, hacker)* – *хакер*; *internet (internet)* – *интернет*; б) өсімдік және жануарлар әлеміне қатысты терминдер: *buldok (bulldog)* – *бульдог*; *flâmingo (flamingo)* – *фламинго*; *çarliston (charleston)* – *чарльстон*; *greuppfrut (grape fruit)* – *грейпфрут*; г) өнер: *caz (jazz)* – *джаз*; *fokstrot (fox-trott)* – *фокстрот*; *folk (folk)* – *фолк*; *hit (hit)* – *хит* және т.б.; 2) экономика саласының терминдері: *bar (bar)*; *akseptans (acceptance)*; *banknot (bank-note)* – *банкнот*; *çek (check, cheque)* – *чек*; *fob (free on board)* – *фоб*, *kliring (clearing)* – *клиринг*; *aktüeryal (aktuarial)*; *marketing (marketing)*; *partner (partner)* – *партнер*; *brokir (broker)* – *брокер* және т.б.; 3) қоғамдық-саяси лексика: *apartheyd (apartheaid)* – *апартеид*; *boykot (boycott)* – *бойкот*, *dominyon (dominion)* – *доминион*, *lider (leader)* – *лидер*, *lord, lort (lord)* – *лорд* және т.б.; 4) спорт саласының терминдері: *ralli (rally)* – *ралли*; *sprint (sprint-)* – *спринт*; *hokey (hockey)* – *хоккей*; *kriket (cricket)* – *крикет*; *kros (cross)* – *кросс* және т.б.; 5) шоу-бизнес (сән, мәдениет, музыка, кино, телевидение) саласының терминдері: *blazer (blazer)* – *блейзер*; *frak (frock)* – *фрак*; *kep (cap)* – *кепи*; *tabloid (tabloid)* – *таблloid*; *rating (rating)* – *рейтинг*, *soundtrack* – *саундтрек* және т.б. [3, 137-142].

Зерттеушілердің көрсетуінше, эзербайжан тіліне шет тілдерінен енген терминдер негізінен тілдік заңдылықтарға бейімделіп алынады. Мысалы, *infrastruktur (инфраструктура)*, *magistral (магистральный)*, *bakterial (бактериальный)*, *industriya (индустрия)*, *hidro-inşaat (гидро-строительство)*, *deaktivlaşdirmək (деактивизировать)*, *etnoqrafiya (этнография)*, *makrobentos (макро-бентос)*, *makrofauna (макро-фауна)* және т.б. [4].

Өзбек тіліне шет тілдерінен енген терминдер негізінен аралық (делдал) орыс тілі арқылы алынып, өзбек тілінде айтылуына жақындалуға тырысу байқалады. Алайда өзбек тіліндегі банк-қаржы саласы терминдерінің 30%-ы

кірме сөздер болып табылады. Мысалы, *akkreditiv* (*аккредитив*), *aktiv* (*актив*), *aktsiya* (*акция*), *aliment* (*алимент*), *amortizatsiya* (*амортизация*), *arxiv* (*архив*), *auditor* (*аудитор*), *budget* (*бюджет*), *integratsiya* (*интеграция*), *fyuchers* (*фьючерс*), *resurs* (*ресурс*) және т.б. Бұл терминдердің көпшілігі «игерілген» (усвоенные) және «меңгерілген» (освоенные) терминдер саналады. Өйткені олар қоғамдық өмірде кең қолданылатын сөздер болып табылады [5].

Қазіргі кезде «халықаралық» деп аталып жүрген шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде қолданылуын қарастыра келе, біз оларды шартты түрде төмендегідей топтарға бөліп қарастырамыз.

1. Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуы

Шеттілдік терминдердің кез келген тілге енуіне ең алдымен қазіргі кезде ғылым мен техниканың дамуы себеп болып отыр. Сонымен қатар мұндай кірме терминдердің қатарына қандай да бір «шетелдік өмірдегі» реалийді белгілейтін сөздерді де жатқызуға болады.

Қазақ тіліндегі шеттілдік терминдер орыс тілі арқылы қабылданып, орыс тілінің айтылу нормасына «бейімделіп» алынған. Мысалы: ағылшын – *agent*, орыс – *агент*, қазақ – *агент*; ағылшын – *bank*, орыс – *банк*, қазақ – *банк*; ағылшын – *grant*, орыс – *грант*, қазақ – *грант*; ағылшын – *deposit*, орыс – *депозит*, қазақ – *депозит*; ағылшын – *journal*, орыс – *журнал*, қазақ – *журнал*; ағылшын – *impeachment*, орыс – *импичмент*, қазақ – *импичмент*; ағылшын – *capital*, орыс – *капитал*, қазақ – *капитал*; ағылшын – *license*, орыс – *лицензия*, қазақ – *лицензия*; ағылшын – *memorandum*, орыс – *меморандум*, қазақ – *меморандум*; ағылшын – *oligarchy*, орыс – *олигархия*, қазақ – *олигархия*; ағылшын – *patent*, орыс – *патент*, қазақ – *патент*; ағылшын – *resident*, орыс – *резидент*, қазақ – *резидент*; ағылшын – *standard*, орыс – *стандарт*, қазақ – *стандарт*; ағылшын – *transit*, орыс – *транзит*, қазақ – *транзит*; ағылшын – *franchise*, орыс – *франшиза*, қазақ – *франшиза*; ағылшын – *hedge*, орыс – *хедж*, қазақ – *хедж*; ағылшын – *cedel*, орыс – *цедел*, қазақ – *цедел*; ағылшын – *cent*, орыс – *цент*, қазақ – *цент*; ағылшын – *charter*, орыс – *чартер*, қазақ – *чартер*; ағылшын – *cipher*, орыс – *шифр*, қазақ – *шифр*; ағылшын – *export*, орыс – *экспорт*, қазақ – *экспорт*; ағылшын – *usance*, орыс – *юзанс*, қазақ – *юзанс*; ағылшын – *yard*, орыс – *ярд*, қазақ – *ярд* және т.б.

Салыстырылып отырған түркі тілдеріне енген шеттілдік терминдердің басым көпшілігі ғылым мен техника саласына қатысты. Мысалы: ағылшын – *accessory*, түрік – *aksesuar*, әзербайжан – *aksesuar*, өзбек – *aksesuar*; ағылшын – *bank*, түрік – *bank*, әзербайжан – *bank*, өзбек – *bank*; ағылшын – *index*, түрік – *indeks*, әзербайжан – *indeks*, өзбек – *indeks*; ағылшын – *code*, түрік – *kod*, әзербайжан – *kod*, өзбек – *kod*; ағылшын – *credit*, түрік – *kredit*, әзербайжан – *kredit*, өзбек – *kredit*; ағылшын – *office*, түрік – *ofis*, әзербайжан – *ofis*, өзбек – *ofis*; ағылшын – *patent*, түрік – *patent*, әзербайжан – *patent*, өзбек – *patent*; ағылшын – *certificate*, түрік – *sertifkat*, әзербайжан – *sertifkat*, өзбек –

sertifikat; ағылшын – *trance*, түрік – *trans*, әзербайжан – *trans*, өзбек – *trans* және т.б.

Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде, соның ішінде, басымдығы бойынша келтірсек, қазақ, өзбек және әзербайжан тілдерінде түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуын бұл мемлекеттердің бұрынғы Кеңес одағының құрамында болуымен және орыс тілінің әсері күшті болғандығымен (әлі де болып отырғандығымен) түсіндіруге болады. Ал түрік елінің саяси жүйесі басқа болғандықтан, мұндай әсер айтарлықтай байқалмайды.

2. Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің төл сөздерімен аударылып қолданылуы

Қазақ тілінде терминжасам тәсілдерінің бірі ретіндегі шеттілдік терминдердің баламасы ретінде төл тілдің сөздерін қолдану ХХ ғасырдың басында Алаш зиялыларының еңбектерінен бастау алғанымен, Кеңес одағы тұсында саяси жағдайдың ықпалынан әлсіреп қалып, тәуелсіздік алған жылдары біршама қарқын алды. Мысалы; ағылшын – *authority*, орыс – *авторитет*, қазақ – **бедел**; ағылшын – *administration*, орыс – *администрация*, қазақ – **әкімшілік**; ағылшын – *blocking*, орыс – *блокировка*, қазақ – **бұғам**; ағылшын – *version*, орыс – *версия*, қазақ – **нобай**; ағылшын – *diversification*, орыс – *диверсификация*, қазақ – **әртараптандыру**; ағылшын – *document*, орыс – *документ*, қазақ – **құжат**; ағылшын – *initiative*, орыс – *инициатива*, қазақ – **бастама**; ағылшын – *collective*, орыс – *коллектив*, қазақ – **ұжым**; ағылшын – *method*, орыс – *метод*, қазақ – **әдіс**; ағылшын – *modernization*, орыс – *модернизация*, қазақ – **жаңғырту**; ағылшын – *motivation*, орыс – *мотивация*, қазақ – **уәжділік**; ағылшын – *neutrality*, орыс – *нейтральность*, қазақ – **бейтараптық**; ағылшын – *optimization*, орыс – *оптимизация*, қазақ – **оңтайландыру**; ағылшын – *organizer*, орыс – *организатор*, қазақ – **ұйымдастырушы**; ағылшын – *plan*, орыс – *план*, қазақ – **жоспар**; ағылшын – *privatization*, орыс – *приватизация*, қазақ – **жекешелендіру**; ағылшын – *region*, орыс – *регион*, қазақ – **өңір**; ағылшын – *recommendation*, орыс – *рекомендация*, қазақ – **ұсыным**; ағылшын – *season*, орыс – *сезон*, қазақ – **маусым**; ағылшын – *situation*, орыс – *ситуация*, қазақ – **жағдаят**; ағылшын – *sponsor*, орыс – *спонсор*, қазақ – **демейші**; ағылшын – *structure*, орыс – *структура*, қазақ – **құрылым**; ағылшын – *sovereignty*, орыс – *суверенитет*, қазақ – **егемендік**; ағылшын – *unification*, орыс – *унификация*, қазақ – **біріздендіру**; ағылшын – *financing*, орыс – *финансирование*, қазақ – **қаржыландыру**; ағылшын – *fund*, орыс – *фонд*, қазақ – **қор**; ағылшын – *form*, орыс – *форма*, қазақ – **нысан**; ағылшын – *expert*, орыс – *эксперт*, қазақ – **сарапшы** және т.б.

Салыстырылып отырған түрік, әзербайжан және өзбек тілдерінде шеттілдік терминдердің аударылып қолданылуы олардың қазақ тіліндегі мөлшеріне қарағанда басымырақ. Мысалы, ағылшын – *act*, түрік – **hareket**, өзбек – **harakat**; ағылшын – *audit*, түрік – **denetim**; ағылшын – *auditor*, түрік – **denetçi**; ағылшын – *auctioner*, түрік – **mezatçı**; ағылшын – *balance*, түрік – **denge**, әзербайжан – **balans**, өзбек – **muvozanat**; ағылшын – *businessman*, түрік

– *işadamı*, әзербайжан – *biznesmen*, *iş adamı*, өзбек – *tadbirkor*; ағылшын – *debit*, түрік – *borç*, әзербайжан – *debet*, өзбек – *debet*; ағылшын – *deposit*, түрік – *mevduat*, әзербайжан – *depozit*, *əmanət*, өзбек – *depozit*; ағылшын – *dealer*, түрік – *satici*, *toptancı*, *borsa ajanı*, әзербайжан – *diler*, өзбек – *sotuvchi*; ағылшын – *dualism*, түрік – *ikilik*, әзербайжан – *dualizm*, өзбек – *dualizm*; ағылшын – *import*, түрік – *ithalat*, әзербайжан – *idxal*, өзбек – *import*; ағылшын – *indicator*, түрік – *gösterge*, әзербайжан – *indiqator*, өзбек – *belgisi*; ағылшын – *industry*, түрік – *endüstri*, әзербайжан – *sənaye*, *industri*, өзбек – *sanoat*; ағылшын – *innovation*, түрік – *yenilik*, әзербайжан – *innovasiya*, *yenilik*, өзбек – *yangilik*; ағылшын – *capital*, түрік – *sermaye*, әзербайжан – *kapital*, өзбек – *sarmoya*; ағылшын – *client*, түрік – *müşteri*, әзербайжан – *müşteri*, өзбек – *mijozlar*; ағылшын – *company*, түрік – *şirket*, әзербайжан – *şirkət*, өзбек – *kompaniya*; ағылшын – *coefficient*, түрік – *katsayi*, *koefisyan*, әзербайжан – *əmsal*, өзбек – *nisbati*; ағылшын – *lot*, түрік – *parça*, *tür*, *parti(mal)*, әзербайжан – *lot*; ағылшын – *memorandum*, түрік – *muhtıra*, әзербайжан – *memorandum*, өзбек – *memorandum*; ағылшын – *memorial*, түрік – *anıt*, әзербайжан – *memorial*, *xatirə*, өзбек – *yodgorlik*; ағылшын – *manager*, түрік – *yönetmen*, әзербайжан – *menecer*, өзбек – *menejer*; ағылшын – *monopoly*, түрік – *tekel*, *tek satıcı*, әзербайжан – *inhisarçılıq*, өзбек – *monopoliya*; ағылшын – *order*, түрік – *sipariş*, *talimat*, әзербайжан – *order*, өзбек – *buyurtma*; ағылшын – *offset*, түрік – *dengeleme*, әзербайжан – *ofset*, өзбек – *ofset*; ағылшын – *resident*, түрік – *oturan*, әзербайжан – *rezident*, өзбек – *rezident*; ағылшын – *reforms*, түрік – *reform*, әзербайжан – *islahat*, өзбек – *islohotlar*; ағылшын – *summit*, түрік – *zirve*, әзербайжан – *sammit*, *zirvə*, өзбек – *sammit*; ағылшын – *sanction*, түрік – *yaptırım*, әзербайжан – *sanksiya*, өзбек – *sanksiya*; ағылшын – *swing*, түрік – *sallamak*, әзербайжан – *sving*, өзбек – *tebranish*; ағылшын – *switch*, түрік – *şalter*, *değiştirmek*, әзербайжан – *svitç*, өзбек – *switch*; ағылшын – *tender*, түрік – *ihale*, әзербайжан – *tender*, өзбек – *tender*; ағылшын – *urbanization*, түрік – *kentleşme*, әзербайжан – *urbanizasiya*, өзбек – *urbanizatsiya*; ағылшын – *factor*, түрік – *faktör*, әзербайжан – *faktor*, *amil*, өзбек – *omil*; ағылшын – *economist*, түрік – *ekonomist*, әзербайжан – *iqtisadçı*, өзбек – *iqtisodchi*; ағылшын – *jurisdiction*, түрік – *yargı*, әзербайжан – *yurisdiksiya*, өзбек – *yurisdiksiya* және т.б.

Біздің байқағанымыз, шеттілдік терминдерге балама ретінде өз тілінің сөздік қорын қолдану түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал өзбек және қазақ тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен.

3. Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімделіп қолданылуы

Қазақ тіліндегі терминдер негізінен орыс тілі арқылы (орыс тіліндегідей жазылып, айтылады) қабылданғанымен, кейінгі кездері тіліміздің айтылуына «сындырып алу» процесі байқалады. Мысалы, ағылшын – *euro*, орыс – *евро*, қазақ – *еуро*; ағылшын – *eurobank*, орыс – *евробанк*, қазақ – *еуробанк* және т.б.

Мұндай құбылыс салыстырылып отырған түрік, әзербайжан, өзбек тілдерінде қазақ тіліне қарағанда басымырақ. Мысалы, ағылшын – *agent*, түрік – *ajan*, әзербайжан – *agent*, өзбек – *agent*; ағылшын – *base*, түрік – *baz*, әзербайжан – *baza*, өзбек – *baza*; ағылшын – *devaluation*, түрік – *devalüasyon*, әзербайжан – *devalvasiya*, өзбек – *devalvatsiya*; ағылшын – *dynamics*, түрік – *dinamik*, әзербайжан – *dinamika*, өзбек – *dinamika*; ағылшын – *logistics*, түрік – *lojistik*, әзербайжан – *lojistik*, өзбек – *logistika*; ағылшын – *offshore*; түрік – *off-shore*, әзербайжан – *ofşor*; өзбек – *offshor*; ағылшын – *policy*; түрік – *poliçe*, әзербайжан – *polis*; өзбек – *siyosat*; ағылшын – *sector*; түрік – *sektör*, әзербайжан – *sektor*; өзбек – *sektor*; ағылшын – *strategy*; түрік – *strateji*, әзербайжан – *strategiya*; өзбек – *strategiya*; ағылшын – *cipher*; түрік – *şifre*, әзербайжан – *şifr*; өзбек – *shifr* және т.б.

Шеттілдік терминдерді өз тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімдеп қабылдау түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал қазақ және өзбек тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен.

4. Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің өзіндік формаларымен түрленуі

Бұл тәсіл әлемнің барлық тілдерінде кездеседі. Мысалы, ағылшын тіліндегі *-tion* жұрнағы орыс тіліне *-ция* жұрнағымен аударылса, қазақ тілінде орыс тіліндегі нұсқасы сол күйінде қабылданады (*-ция*) немесе орыс тіліндегі нұсқасына *-лау* жұрнағы жалғанады; ағылшын тіліндегі *-ization* жұрнағы орыс тіліне *-изация* жұрнағымен аударылса, қазақ тілінде орыс тіліндегі нұсқасы сол күйінде қабылданады (*-изация*) және орыс тіліндегі нұсқасына *-деу/-дау/-леу*, *-ландыру*, *-тану*, *-мендіру* жұрнақтары жалғанады; ағылшын тіліндегі *-ing* жұрнағы орыс тіліне *-ние*, *-инг* жұрнақтарымен аударылса, қазақ тілінде орыс тіліндегі нұсқасы сол күйінде қабылданады (*-ние*, *-инг*) және *-май//-дау //-деу//-леу//-лау* жұрнақтары жалғанады және т.б. Мысалы, а) зат есім: ағылшын – *importer*; орыс – *импортер*; қазақ – *импорттаушы*; ағылшын – *agency*; орыс – *агентство*; қазақ – *агенттік*; ағылшын – *bankruptcy*; орыс – *банкротство*; қазақ – *банкроттық*; ағылшын – *bootlegging*; орыс – *бутлегерство*; қазақ – *бутлегерлік*; ағылшын – *keynesianism*; орыс – *кейнсианство*; қазақ – *кейнсиілдік*; ә) етістік: ағылшын – *attestation*; орыс – *аттестация*; *аттестаттау*, ағылшын – *commercialization*; орыс – *коммерциализация*; қазақ – *коммерцияландыру*, ағылшын – *ratification*; орыс – *ратификация*; қазақ – *ратификация*, *ратификаттау*; ағылшын – *regulation*; орыс – *регламентация*; қазақ – *регламенттеу*; б) сын есім: ағылшын – *absolute*; орыс – *абсолютный*; қазақ – *абсолюттік*; ағылшын – *abstract*; орыс – *абстрактный*; қазақ – *абстрактілі*; ағылшын – *affiliated*; орыс – *аффилированный*; қазақ – *аффилирленген*; ағылшын – *audited*; орыс – *аудируемый*; қазақ – *аудиттелетін*; ағылшын – *audited*; орыс – *аудируемый*; қазақ – *аудиттелетін*; ағылшын – *proportional*; орыс – *пропорциональная*; қазақ – *пропорционал*; ағылшын – *autocratic*; орыс – *автократический*; қазақ – *автократиялық* және т.б. және т.б.

Бұл тәсіл салыстырылып отырған өзге түркі тілдерінде де қолданылады. Мысалы, ағылшын – *amortization*; түрік – *amortisman*, әзербайжан – *amortizasiya*; өзбек – *amortizatsiya*; ағылшын – *reformer*; орыс – *реформатор*; қазақ – *реформалаушы*; түрік – *reformcu*, әзербайжан – *islahatçı*; өзбек – *islohotchi* және т.б.

Қорытынды

Қазіргі кезде «халықаралық» деп аталып жүрген шеттілдік терминдердің түркі тілдеріндегі қолданылуы шартты түрде төмендегідей топтарға бөлінді:

- шеттілдік терминдердің түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуы;
- шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің төл сөздерімен аударылып қолданылуы;
- шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімделіп қолданылуы;
- шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің өзіндік формаларымен түрленуі.

Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде қолданылу ерекшеліктері төмендегіше тұжырымдалды:

- шеттілдік терминдердің қазақ, өзбек және әзербайжан тілдерінде түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуы бұл мемлекеттердің бұрынғы Кеңес одағының құрамында болуымен және орыс тілінің әсері күшті болғандығымен (әлі де болып отырғандығымен) түсіндіруге болады, ал түрік елінің саяси жүйесі басқа болғандықтан, мұндай әсер байқалмайды;
- қазақ тілінде терминжасам тәсілдерінің бірі ретіндегі шеттілдік терминдердің баламасы ретінде төл тілдің сөздерін қолдану ХХ ғасырдың басында Алаш зиялыларының еңбектерінен бастау алғанымен, Кеңес одағы тұсында саяси жағдайдың ықпалынан әлсіреп қалып, тәуелсіздік алған жылдары біршама қарқын алды, ал шеттілдік терминдерге балама ретінде өз тілінің сөздік қорын қолдану түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал өзбек және қазақ тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен;
- шеттілдік терминдерді өз тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімдеп қабылдау түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал қазақ және өзбек тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен;
- шеттілдік терминдердің түркі тілдерінің өзіндік формаларымен (зат есім, етістік, сын есім) түрленуі бірдей деңгейде.

ӘДЕБИЕТ

1. Реформатский А.А. Введение в языкознание. –М.: Аспект пресс, 2006. –536 с.

2. Гасанли Ш. Заимствованные слова в турецком литературном языке. // Вопросы терминологии. –Баку: «Эльм», 2009. –С. 14-22.

3. Мамедова Н. Я. Обогащение словарного состава турецкого литературного языка английскими заимствованиями // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 22 (61). № 3. 2009 г. –С. 137-142.

4. Пашаева Г.Б. Функциональные особенности терминов (на материале азербайджанского языка) // www.gramota.net.

5. Ширинова Е. Заимствование как способ обогащения банковско-финансовой терминологии узбекского языка // <http://gisap.eu/ru/node/29180>.